

ו. קיפול תפילין

נשאלתי ע"י תלמידים, האם ישנה בעיה לקפל את רצועות התפילין על-גבי מרכז נרתיק (כיסוי) התפילין וחובה לקפלם על צדדי הנרתיק או שמא יכול לקפלם אף על אמצעו של נרתיק התפילין. נראה דשורש הדין תלוי בשניים: האם לנרתיק התפילין ולרצועות התפילין ישנה אותה קדושה, וכן האם קשר שנעשה ע"י הרצועות, היינו דל"ת בתפילין של ראש ויו"ד בתפילין של יד, יש להם קדושה כגוף התפילין או שיש להם דין תשמישי קדושה כמו שמתייחסים אנו לרצועות התפילין, שכן ידוע דאין להוריד בקדושה.

הגמרא במסכת מגילה (כו, ב) אומרת כי בין לנרתיק ובין לרצועות ישנו דין של תשמישי קדושה, וז"ל: "תנו רבנן: תשמישי מצווה - נזריקין, תשמישי קדושה - נגנוזין. ואלו הן תשמישי מצווה: סוכה, לולב, שופר, ציצית. ואלו הן תשמישי קדושה: דלוסקמי ספרים, תפילין ומזוזות, ותיק של ספר תורה, ונרתיק של תפילין ורצועותיהן". הגאונים (שאלת דרב אחאי גאון שלח קכו) והראשונים (רי"ף, רא"ש, אשכול הלכות ספר-תורה ועוד) פסקו גמרא זו, דבין לנרתיק ובין לרצועה ישנו דין של תשמיש קדושה.

ונראה לי דזה שהגמרא הקדימה את נרתיק התפילין לרצועות זה אינו מורה על הבדל בדרגת הקדושה, ולשניהם ישנו גם אותו גדר (תשמיש קדושה) וגם אותה חשיבות. והטעם שהקדימה הגמרא את נרתיק התפילין לרצועות, הינו מפני שקודם לכן דובר על תיקים השומרים על הקדושה וממילא טבעי שלאחר שיוזכר תיק לספר-תורה יוזכר תיק לתפילין. ונראה-לי שזוהי כוונתו של רש"י (על האתר) באומרו "תיק ונרתיק - חדא היא, אלא שלשון תיק נופל על דבר ארוך, ולשון נרתיק נופל על דבר קצר".

צריך-עיון מדוע השולחן-ערוך (קנד, א) לא הזכיר נרתיק של תפילין וכן הזכיר רצועות: "תשמישי קדושה, כגון: תיק של ספרים ומזוזות, ורצועות תפילין, וארגז שנותנין בו ספר-תורה או חומש וכסא שנותנין עליו ספר-תורה, ויילון שתולין לפני ההיכל, יש בהן קדושה וצריך לגנוז" וייתכן דיש לומר, שאין לנרתיק התפילין דין של תשמיש דקדושה אלא תשמיש דתשמיש, זאת על-פי החילוק המובא באור-זרוע (ב, שפו) שפסקו הרמ"א.

לשיטתם ישנו חילוק בין דבר הנועד לשמירה על דבר קדוש לבין דבר הנמצא משום כבוד לדבר הקדוש, וז"ל הרמ"א (קנד, א): "ודוקא הדבר שמניחין בהן דבר הקדושה בעצמו לפעמים, או שנעשית לכבוד כגון המכסה שעל הקרשים של הספרים, אבל אותו מכסה שהוא לשמור אותו מכסה שעל הקרשים, לא מיקרי תשמיש, דהוי תשמיש דתשמיש, וכל כיוצא בזה".

אלא שהמשנה-ברורה (קנד, ז) פסק כי גם לכיסוי התפילין ישנו דין של תשמיש קדושה: "ורצועות תפילין ה"ה לתיק שלהן וכל זה בין בשל יד ובין בשל ראש". לפי-זה נראה דנקט המשנה-ברורה כשיטת המאירי הסובר שכל שעשוי לשמירת דבר שבקדושה הרי הוא כדבר שנעשה לכבוד (לאפוקי מהאור-זרוע), כפי שמוצאים אנו בדבריו בביאור-הלכה (ד"ה 'ודוקא הדבר'): "דכל שהוא נוגע בקדושה עצמה אע"פ שהוא רק לשמירה לבד מכל-מקום מיקרי תשמיש קדושה".

ונראה לי דזוהי אף שיטת מרן, אשר כתב בהלכות ספר-תורה (יורה-דעה רפב, יב): "תיק שהוכן לספר-תורה והונח בו, וכן המטפחות והארון והמגדל שמניחים ספר-תורה בו, אע"פ שאין מניחים בו ספר-תורה כשהוא לבדו אלא כשהוא בתיק, וכן הכסא שהוכן להניח ספר-תורה עליו, והונח, כולם תשמישי קדושה הם ואסורים, ולאחר שיכלו או ישברו, נגנוזים".

לפי זה עולה דבין לנרתיק התפילין ובין לרצועות ישנו דין זהה של תשמיש דקדושה¹, ויהיה ניתן לקפל את רצועות התפילין על גבי נרתיק התפילין (קופסת הבית). ומה שכתב המגן-אברהם (כח, ד) דאין לכוון הרצועות על-גבי הבתים מפני שקדושת הבתים חמורה יותר, מירי ע"ג התפילין עצמם (הקציעה והתיתורא), אך על-גבי כיסוי או נרתיק (קופסת) התפילין אין בעיה לגלול.

וייתכן, דמעיקר הדין יש לקפל על קופסת הבית (באמצעותו), ולא לגלול הרצועות בצדדי הקופסא (וכ"ש בצדדי התיתורא). זאת משום שמצינו מחלוקת מה דינם של הקשרים: האם הם נחשבים לקדושה או לתשמיש קדושה. לפי שיטת רש"י יש לקשר (הדל"ת שבראש, והיו"ד שביד) דין של קדושה, וז"ל (שבת כח, ב, ד"ה 'שי"ן של תפילין'): "שיהא העור נקמט מבחוץ שלושה קמטין ודומה לשי"ן, והרצועה נקשרת כמין דלי"ת, ויש רצועה כפופה כמין י", דהיינו שדי, וכיון דאות השם נכתב בקמטין שלו מותר בפך בעינן, ומקרא נפיק" וכן ביאר במסכת מנחות (לה, ב, ד"ה 'קשר').

כדברינו ביאר בדעת רש"י הפרי"מגדים (משבצות-זהב קנר, ב) דכתב שהב"ח פירש שלרש"י הקשר הוא גוף הקדושה ואילו שאר הרצועות הן תשמיש דקדושה, ועולה דלשיטתו ישנו לקשר דין של קדושה כמו לגוף התפילין עצמם. ונראה דזוהי גם דעת הפרי"מגדים להלכה. התוספות חולקים על רש"י, ומבואר במספר מקומות בש"ס (שבת כח, ב; שבת סא, א, ד"ה 'דלמא'; מנחות לה, ב, ד"ה 'אלר'; מגילה כו, ב, ד"ה 'תשמישי קדושה') כי אין לקשר אלא דין של תשמיש דקדושה, וכדעתו הלכו רוב הראשונים.

אלא שהביאור-הלכה (מב, משל ראש לשל יד) כתב שיש לחוש לשיטתו של רש"י, וז"ל: "אבל לפי מה שכתבנו שם דלכתחילה יש לחוש למש"כ הב"ח בשיטת רש"י דמקום הקשר והיו"ד הוא קדושה עצמה דינן כפרשיות אם כבר נשתמש בהן דבעשיית הקשר בעלמא מסתברא דלא ירד עליהם הקדושה עדיין". לפי זה מצינו חיוק לשיטה האומרת כי יש לקפל את התפילין על-גבי נרתיק (קופסת) התפילין באמצעותה שכן קיפול מהצדדים איננו טוב, שהרי לפי רש"י יש דין קדושה לקשר וממילא לא ניתן לגלול עליו את הרצועות שלהם ישנו דין פחות: תשמיש דקדושה.

נראה כי יש מקום לציין דלא כל הפוסקים הבינו בדרך זו, ועיין בערוך-השלח (כח, ח) דכתב דאין לחוש לגלול על הצדדים, ואין בעיה של קדושה שכן זהו כדרך תשמישן, כמו החגורה של ספר-תורה, ואלו דבריו: "ויש שמקפידים על מה שכורכים הרצועות על התפילין משום דתפילין קדושתן הרבה יותר מן הרצועות ולכן כורכין אותן בפ"ע ככנפים, אבל אין שום קפידא בזה, כיון דכן דרך תשמישן וכמו שכורכין מפה סביב הס"ת וכן בכריכת הרצועות סביבן נשמרים יפה וכן אנו נוהגים" (וכ"כ במחצית השקל).

אולם, המעיין בדברי המשנה-ברורה (כח, ט) יראה כי לאחר שכתב דאין לכוון על הבתים התפילין עצמם (משום קדושתם), הביא טעם למה לכוון את רצועות התפילין בצדדים, וז"ל: "כשמקפל התפילין לא יכוון הרצועות על הבתים אלא בצדדי הבתים על התיתורא ויש נוהגין לכוון ככנפים ע"ש כנפי יונה".

הטעם של הנוהגין המובא במשנה-ברורה הוא על-פי הגמרא במסכת שבת (מט, א), בה מסופר על הנס שנעשה לאלישע עם התפילין, וכך שנינו:

אמאי קרי ליה (לאלישע) בעל כנפים? שפעם אחת גזרה מלכות רומי הרשעה גזירה על ישראל, שכל המניח תפילין ינקרו את מוחו. והיה אלישע מניחם ויוצא לשוק. ראהו

¹ ועיין בלבושי-שרד דהביא את דעת הרשב"א הסובר דאף בשתי קדושות שוות אסור להניח אחד על-גבי השני.

קסדור אחד - רץ מפניו (אלישע), ורץ אחריו (הקסדור). וכיון שהגיע אצלו (הקסדור) נטלן מראשו ואחזן בידו (נטל אלישע את התפילין בידו).

אמר לו: מה זה בידך? אמר לו (אלישע): כנפי יונה. פשט את ידו ונמצאו כנפי יונה. לפיכך קורין אותו אלישע בעל כנפים. ומאי שנא כנפי יונה משאר עופות? משום דאמתיל כנסת ישראל ליונה, שנאמר (תהלים סח, יד): "כנפי יונה נחפה בכסף" וגו' מה יונה כנפיה מגינות עליה - אף ישראל מצוות מגינות עליהן.

מנס זה שנעשה לאלישע מסיק הריטב"א כי יש לקפל את רצועות התפילין בצדדים, ואלו דבריו: "ועל זה נהגנו בשעת חליצת תפילין לכרוך אותם בצורת כנפים, ובלבד (צ"ל ובשל) ראש שנעשה בהם נס, ובשל יד אנו עושים בצורת יו"ד כי הם תשלום שדי". לפי זה עולה דיש לקפל את התפילין בצדדים, אלא דמדויק מהמעשה ומדברי הריטב"א דזהו רק בתפילין של ראש אשר בהם נעשה הנס והפכו ליונה, אך בתפילין של יד אין לקפל על שני הצדדים. ובייחוד ע"פ מה שראינו לעיל, דישנו קשר של יו"ד ביד, ואין לכרוך עליו, משום שיש לו דין של קדושה (ע"פ רש"י) בעוד לרצועות יש דין של תשמישי קדושה ועיין עוד בשפת אמת (שכת) דכתב דעיקר הגזירה היתה בתפילין של ראש שהם מנקרים עיניהם של הגויים.

העולה לדינא, דכיום שיש לכולם כיסוי (קופסא) לתפילין אין איסור לכרוך את רצועות התפילין ע"ג הקופסא באמצעותה, אלא דאף יש בכך מעלה, שאינו פוגע בקדושת התפילין. אולם הרוצה לקפל את תפיליו בשני הצדדים של הקופסא, כמו שהביא המג"א יעשה זאת בתפילין של ראש, עליהן נאמר בגמרא "כנפי יונה", אך בתפילין של יד ראוי לקפל על הצד שאין בו הקשר ולצאת ידי כל השיטות.

עתה ראיתי כי תפילין בית"אל חששו לשיטתו של רש"י ויצרו קופסא מיוחדת עבור התפילין, בה גם הקשרים (יו"ד ודל"ת) נמצאים בתוך הקופסא, כך שאין מניחים את הרצועה על הקשר כלל.

מקום הנחת הסידור

אגב עיונו בדין תפילין וקדושתם, יש להעיר כי צריכים להיזהר במקום הנחת הסידור. כלומר, כאשר מכניסים אנו לתוך מקום התפילין (כיסוי הבד) את הסידור, יש לדאוג שהוא לא יהיה מונח על-גבי התפילין. שהרי ראינו לעיל דאין לשים דבר שקדושתו פחותה על-גבי דבר שקדושתו חמורה, וכ"ש בסידור שהוא תשמיש מצווה, ואילו קופסאות התפילין הם תשמישי קדושה. ומצינו בגמרא במסכת מגילה (כו, ב) דתשמישי קדושה חמורים יותר שהם נגנזים בעוד תשמישי מצווה נזרקין.

וכן העיר כף החיים (כח, טו): "גם יזהר בכיס החיצון שבו מונח הטלית וכיס התפילין שלא יניח הטלית והסידור למעלה על התפילין מפני שקדושת התפילין חמורה מקדושת הציצית והסידור, אלא יניח התפילין מן הצד ונמוך מן הטלית".

נישוק התפילין

לפני שמקפל את תפיליו ומכניסם לתוך הקופסא ינשקם, ובכך יראה כי הוא מחבב את המצווה (לבוש; בן-איש-חי-חיי-שרה י). מקור מנהג זה הובא בבית יוסף (כח) בשם האבודרהם והאורחות חיים (תפילין יא). ופסקו מרן (כח, ג): "מנהג החכמים לנשק התפילין בשעת הנחתן ובשעת חליצתן" והעירו האחרונים (אליה-רבה ה'עוד) דזהו לאו דווקא בחכמים, אלא ראוי שכל אחד מישראל ינהג כן.